

GUDOR Noémi¹:

Otthonosság és idegenség között: 17–18. századi habán közösségek reprezentációi korabeli emlékiratokban

***Abstract. Between hospitality and Foreignness: Representations of
17th–18th-Century Haban Communities in Contemporary Memoirs***

The structure, beliefs, and history of the Habanic communities can be understood from the perspective of theology and history. However, what can the literary perspective tell us about this community? How are these outsider communities represented in contemporary text(s)? My study focuses on literary representations of Habanese communities of the 17th and 18th centuries, who were torn between perpetual strangeness and homeliness as they sought to find their place in the contemporary system. I will approach the concept of strangeness based on Jaques Derrida's theory, which presents this experience from an entirely new perspective. The first focus of my analysis is the Hutterian chronicle, which presents a specific collective experience, a history. Through Derrida's interpretation of strangeness and hospitality, we can see a particular worldview and history that can be considered unique through the alternation of external and internal perspectives. The Anabaptist chronicle presents a new perspective on the functioning and history of their communities and the difficulties, political system, and cultural

¹ Mesterképzős hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem; e-mail: noemi.gudor@stud.ubbcluj.ro.

particularities of being in Transylvania in the 17th century. Starting from the perspective and thematic unity of home and strangeness, it offers new interpretative perspectives for understanding and interpreting these communities, complementing the historical and theological perspectives.

Keywords: Derrida, Habanic communities, literature, correspondence, memoirs, home, strangeness

A XXI. századi ember számára is idegen még mindig az anabaptisták kultúrája, világnézete és hitvallása – hát még az irodalma. A szakirodalom fehér foltjai most kezdenek kontúrt kapni, de ennek ellenére még számos megválaszolatlan kérdés áll előttünk. Viszont hogyan lehet beszélni egy olyan közösségről, amely ma is idegen érzést kelt az emberekben? Hogyan lehet bemutatni, illetve közelebb hozni a mindennapi emberhez az anabaptisták történelmét, kultúráját úgy, hogy valóban a „közénk” tartoztak érzését eredményezze a hallgatóban? És ha mi, a XXI. század emberei ennyire távolságtartóan közeledünk a tematikához, milyen lehetett ezeknek a közösségeknek a 17–18. században létezniük, amikor az idegenség összes összetevőjét megtapasztalták? Az idegenségben ott az otthonosság, az otthonosságban ott az idegenség és e közösség számára a másságkép, amely az idegenség révén alakult ki, alakította őket az otthon részévé.

Az anabaptisták, avagy más néven habánok, a reformáció harmadik ágának tekintett zárt közösségek. Az elnevezésük a közösség legfontosabb elveit és szemléleteit konnotálja, mivel az anabaptista szó újrakeresztelőt jelent.² Az őskeresztények mintáját követve, Jacob Hutter zárt vagyonközösségekbe szervezte őket, innen származik a hutterita testvér elnevezés is.³ A közösség konfesszionális jellegét, a hit kinyilatkoztatására való igényt a felekezet elnevezése is hordozza, hisz az anabaptistáknak meggyőződésük volt az, hogy a keresztség szentségét csak azok érdemelhették ki, akik nyilvánosan tanúbizonyságot tettek hitükről, felnőttekként.⁴ Istennel való személyes kapcsolat, konfesszionális

² MCGRATH, Alister E. (1995): *Bevezetés a keresztény teológiába*. Budapest, Osiris Kiadó. 74.

³ WAGNER István [é. n.]: *A titokzatos habánok nyomában*. 5448. Internetes hozzáférés: belivek_2-56.indd (nemzetisegek.hu) (utolsó megtekintés dátuma: 2024.04.05.).

⁴ MCGRATH (1995), 74.

magatartás, a gyökerekhez való visszatérés, illetve a hitbéli újítás szellemisége és vágya jellemezte őket.⁵ Történelmüket kezdetektől megbélyegezte a kitaszítottság, mártírság és üldözés hármassága, hisz hitelveik miatt üldözni kezdték őket. A többi felekezet perspektívájából ennek a zárt közösségnek szektája jellege volt, amelynek következtében már a mozgalom kezdetleges periódusában az elítéltség stigmája rajtuk volt.

Közösségük a történelem során számos kollektív traumán esett át. A kollektív traumák átöröklődő, generációs traumákká alakultak ki, amelyek beépültek hagyományaikba és világfelfogásukba. A radikális, szektának tűnő valláselveik következtében üldözni kezdték őket, ezáltal arra kényszerítve a kicsiny közösséget, hogy nomádokként keressék a helyüket a világban. A habán krónika⁶ utazásuk és üldöztetésük történetét a bibliai kivonulástörténethez hasonlóan építi fel. A hutteriták számára viszont a paradicsom megtelepedését – ahol békében élhetnének – egy hosszas üldözéstörténet, folytonos otthonváltogatás és idegenként való lét előzi meg. Minden országban rövid ideig érzik otthon magukat, a fenyegetés árnyéka folytonosan felettük lebeg, így kénytelenek menekülni újra és újra. A menekülés toposza viszont az otthonkeresés metaforájává alakul át írásaikban. Morvaországból elmenekülve Magyarországra kerülnek, majd Erdélybe, Bethlen Gábor fejedelem védelme alá.⁷ Az otthonnak tűnő hely illúziója végül szertefoszlik, amikor ismét száműzik őket. A töredezettség, a feltagoltság, a repedezettség, amelyet ezek az események okoztak a közösségen, nem befolyásolták hitelveiket, közösségdinamikájukat.⁸ A mártírlét, az „üldözöttek” portrékép részévé vált a hitüknek, miközben mindenhol és mindig idegeneknek számítottak.

⁵ KULCSÁR Tibor (2007): A reformáció harmadik ágának magyarországi megjelenése és hatásai, In: *Honismeret*. 45. 6. 9. Internetes hozzáférés: Honismeret 45. évf. 6. sz. (2017. december) (oszk.hu) (utolsó megtekintés dátuma: 2024.04.04.).

⁶ HUTTERIAN Brethren (szerk.) (1987): *The Cronicle of the Hutterian Brethren*. New York, Plough Pub House.

⁷ Részletesebben lásd: KLASSEN, Cornelius Herbert (1951): *Some Aspects of the Teachings of Hans Hut (c. 1490–1527)*. B.A., University of British Columbia.

⁸ „Gyakori üldöztetésük során a hutteriták kidolgoztak egy olyan túlélési stratégiát, amely életük minden szegmensét szabályozta, ezen túl a csoport összetartó erejét és a vallási gyakorlat folytonosságát biztosította. Ennek köszönhető, hogy már a korai morvaországi letelepedésük idején kialakultak olyan kohézív hutterita közösségek, amelyek akkor is fennmaradtak, amikor más üldözött anabaptista csoportok külső nyomásra és belső viszályok miatt szétestek.”

Az idegenség⁹ és az elvándorlás, valamint idegenellenesség rendszerint szorosan összefüggnek. Az idegenség fokozatai teremtik meg az idegenellenességet (xenofóbiát) a befogadó nemzet részéről. A vándorlás, a nomád életmód – amely az anabaptistákra is jellemző – különböző idegenségpozíciókba helyezte őket. Egy befogadó kultúra tényként érzékeli az idegen másságát és fókuszba helyezi azt, viszont a xenofóbia gyűjtőfogalma alá nem csupán a sztereotípiák tartoznak, hanem a fogalom kontrasztot teremt a saját csoport (*ingroup*) és külső csoport (*outgroup*) között, illetve leképezi azok viszonyát.¹⁰ Jacques Derrida¹¹ részletesen foglalkozott az idegenség kérdésével, amely paradox tereket nyit meg az irodalomban is, hisz ahány nemzet, egyén vagy közösség, annyi fajta idegenségtapasztalatot láthat az olvasó.¹² Derrida *Az idegen kérdése: az idegentől jött*¹³ című tanulmányában az idegenséget egy skálán helyezi el, amelynek az egyik végén ott található a kirekesztett másik – aki erőszak és terror alá van helyezve –, míg a másik végén a feltétel nélküli vendég szeretet található. A szerző az utóbbi perspektíváján keresztül próbálja meghatározni az idegenség fogalmát és jelentéssel felruházni azt.

BÁLINT Emese (2018): Az alvinci hutteriták innovációs stratégiái a vallási üldözések korában, In: Kolombán Vilmos (szerk.): *A reformáció öröksége: egyháztörténeti tanulmányok*. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. 341.

⁹ „Az idegenség tapasztalata számtalan formában és területen jelentkezik, s minden bizonnyal vertikálisan eltérő, fokozati különbségeiről is beszélhetünk. Van történeti-időbeli, földrajzi-területi, társadalmi és etnikai-kulturális, vallási, fizikai, nemek közti vagy éppen nyelvi és érzelmi idegenség is, mely utóbbiak nemcsak interszubjektív viszonyban tapasztalhatók, de intraszubjektív térben, a sajátán belül fellépő idegenséggé is, sőt szólhatunk a saját idegenné válásáról, vagyis az idegenség dinamikájáról is. Az idegenség fogalmi megragadására irányuló kísérletek ugyanakkor távolról sem valamiféle kialakulóban lévő konszenzusról tanúskodnak, hanem inkább arról, hogy az idegen fogalma lényegileg definiálhatatlan, azaz valamely logosz által meghatározhatatlan.” „Az idegenség elementárisan új tapasztalata mindeközben különböző stratégiák kidolgozásához vezet.” NYÍRÓ Miklós (2005): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*, In: *BUKSZ.* 17. 3. 273.

¹⁰ GULYÁS Éva (2016): A migráció és az idegenellenesség fokozatai – egy xenofóbia-skála lehetősége, In: *Acta Humana.* 4. 34.

¹¹ DERRIDA, Jacques (2004): *Az Idegen kérdése: az Idegentől jött*, In: Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, Csokonai. 11–29.

¹² „Az idegenség elementárisan új tapasztalata mindeközben különböző stratégiák kidolgozásához vezet.” NYÍRÓ (2005), 272.

¹³ DERRIDA (2004), 11–29.

Az anabaptisták kiűzetésük pillanatától kezdve hol teljesen a kirekesztett Másikokként voltak kezelve, hol a feltétel nélküli vendégszeretet fogadta őket. A folytonos bujdosás, otthonkeresés következtében mindkét idegenségformát meg tapasztalhatták különböző módokban és más-más országban – még a szülőföldükön is. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy Derrida alapján értelmezzem a habán közösség történetét külső szempontból (megvizsgálva fennmaradt levelezéseket, leírásokat a közösségről), illetve belső nézőpontból (a fennmaradt közösségkrónika alapján). A külső nézőpont esélyt ad az olvasónak bepillantani a befogadó nemzetek által alkotott anabaptista képbe, amely jelen tanulmányban a morvaországi, magyarországi és erdélyi tartózkodási periódusukban született szövegtöredékekben tett említésekre vonatkozik. A belső nézőpont, amely a saját közösségük történetét foglalja magába, megteremti az önképüket és részletesen leírja tapasztalataikat az otthon levéstől, a mártírságon át, az idegenségig.

Az irodalom akarva-akaratlanul megőrzi egy közösség kollektív jellemportréját. Az irodalmi alkotások, a fennmaradt iratok, akár néhány soros emléktöredékek is, felbecsülhetetlen értékű információkat kódolnak, és reflektálják a korszak sajátosságait, világszemléletét. A 16-17. században kevés irodalmi alkotás maradt fent a közösségről. Mártírhalálukat, tevékenységeiket csupán néhány drámában és századfordulón írt fikatív elbeszélések őrzik. A 17. században összerosódni látszanak a határok a szépirodalmi alkotások és a röpiratok között, így az anabaptisták közössége a nonkonformizmus és a küzdelem retorikai eszközeként jelennek meg a korabeli irodalomban.¹⁴ Azonban számos alkotásuk elpusztult az üldöztetésük folyamán – hisz ezzel próbálták megállítani hitelveik terjedését. Alkotásaikban vándortémaként terjed a szeretet: bármely diszciplínán belül emberi kötelesség az, hogy a szeretet törvénye szerint éljenek, az istenszeretet és a Krisztus által tanúsított istenszeretet szerint.¹⁵ A testvériség koncepciója minden (le)írásukban megjelenik mint állandó keresztény alapelv.¹⁶

¹⁴ BERIT, Jany (2018): Searching for Harmonia. «Der abenteuerliche Simplicissimus» and Hungarian Anabaptists, In: *Studia Theodisca*. 25. 15. 28.

¹⁵ HERSHBERGER, Guy F. (szerk.) (1957): *The Recovery of the Anabaptist Vision*. Pennsylvania, Herald Press Scottdale. 217.

¹⁶ I. m. 194.

A habánok története, idegenségük jelleme kettős perspektívából ismerhető. A külső nézőpontot a befogadó államok nemzetei által kialakított kép vagy akár sztereotípiák jellemzik. A befogadók jellemzését levelek, krónikák és útleírások őrzik. A fennmaradt szövegrészek ellenére elég precízen megmutatkozik a magyarok véleménye az anabaptistákról. A másság érzékeltetése erőteljesen tükröződik a szövegekből, hisz olyan mentális szembeállítások valósulnak meg – legyen az pozitív vagy negatív – amely konstrukciók eredménye: a *ti* vallási értékeitek a *mieinkkel* szemben.¹⁷ Ezen szembeállítások akkor is megvalósulnak, amikor egy állam otthont teremt egy másik közösség számára, de a befogadási gesztus által le is kötelezi azt.¹⁸ Az anabaptisták különböző hatalmi formák¹⁹ erőszakos gyakorlata alá kerültek. Viharos történetük, a többszörös száműzések, kivégeztetések következtében menedékként szolgált számukra Bethlen Gábor erdélyi fejedelem meghívása és védelme, aki valóban a derridai fogalomrendszerben használt feltétel nélküli vendégszeretetet biztosított számukra, hisz otthont, szabad vallásgyakorlást, kereskedelmi előjogokat biztosított a számukra Alvincen.²⁰

Az anabaptista közösségek hálózatszerű és egységes felépítését Bethlen Gábor is feldarabolta. A krónikák alapján három részre osztotta a habán közösséget: „47-en Radnótra (Péchy birtokra), 88-an Hans Jakob Hegelerrel Gyulafehérvárra (Bethlen birtokra), más 48 személy Székelyföldre-Bodolára (Béldi Kelemen birtokára) jutott el.”²¹ A folytonos mobilitás következtében a habán közösségek nem mezőgazdaságból éltek meg, hanem kézműves termékeket készítettek, amelyeket könnyen lehetett szállítani és értékesíteni. Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony fennmaradt levele értékes jellemábrázolást nyújt a habán közösségekről. Levelét 1621-ben írja és a menekült habán közösséget egy helyre

¹⁷ „Az idegenség elementárisan új tapasztalata mindeközben különböző stratégiák kidolgozásához vezet.” NYÍRÓ (2005), 275.

¹⁸ DERRIDA (2004), 16.

¹⁹ „Anyagiaktól, pénztől való megfosztásuk, telephelyeiknek felégetése, kirablása és katonai megszállása napirenden volt.” GUDOR Kund Botond (2023): A vallási türelmességtől a gazdasági érdekig, In: *Theológiai Szemle*. 139–150.

²⁰ Uo.: „Az anabaptista telephelyek veszélyeztetettsége eredményezi azt a fejedelmi kegyből történő meghívást, amely lakhatóságot, szabad vallásgyakorlást, kereskedelmi előjogokat és kötelezettségeket biztosított a habánoknak. Alvinci életükről krónikáik részletesen vallanak, kéziratok, amelyeket részben kiadtak az Egyesült Államokban, nagyrészt azonban kéziratban vannak Nyitrán, Gyulafehérváron a Batthyaneumban vagy Kolozsváron az Egyetemi Könyvtárban.”

²¹ Uo.

akarja telepíteni: alvinci kastélyába.²² A habán közösségek egy helyre való kitelepítését igazolja Bethlen Gábor levele is, amely így szól:

„Pécsy (kancellár) kőművesi felől íratsz, édes szívem, hogy egy szász faluba bocsássuk őket. De ne ez legyen, hanem Vincen telepítsd meg és ne csak a kőműveseket, hanem mindenféle mives (iparos) emberöket. Adass házhelyet, pusztá szőlőket nekik, kapjanak levéllel szabadságot, hogy semmi paraszti szolgálattal (robottal, kilenceddel stb.) ne tartozzanak (udvarunknak, mint földesurunknak) valameddig élnek, hanem csak mesterségökkel. De ezt sem ingyen, de a félárat fizessék meg nekik, amikor míveltetnek velők. Étetl és italt is adjanak nekik. Ott jó helyen lesznek mind a szászság és nemesség közt, járhatnak (közéjük) dolgozni, amikor a mi mívünk rajtok nem lesz. Az új keresztyényeket Bélditől vitesd haza, édes szívem és telepítsék meg őket. Csináljanak műszereket maguknak. Adass nekik 10 fejős tehenet, 12 ökröt és néhány disznót.”²³

Az abszolút vendégszeretet legtisztább formája dekódolható Bethlen Gábor leveléből, aki minden habán számára otthont akar teremteni: területet ad nekik, lakhelyet, szabadságot, és felmenti őket minden szolgálat és tartozás alól. Szabadon gyakorolhatják vallásukat, mesterségüket, és szabadon élhetnek a szászok, valamint a nemesek között. Bethlen Gábor megnyitja otthonát az idegen nép előtt, és *helyet ad nekik*, anélkül, hogy valamit várna cserébe tőlük. Jacques Derrida egyik alapelve ebben nyilvánul meg. Az abszolút vendégszeretet megköveteli azt, hogy szakítsunk a törvénnyel és a jogi korlátokkal, amelyet Bethlen Gábor fejedelem is megtesz, hisz felmenti őket az adóztatástól.²⁴ Az anabaptista menekülteknek idegen nevük, idegen státuszuk ellenére is engedélyezi, hogy azon nyelvükön szólaljanak meg és beszéljenek, amelyen nevelkedtek. Az addig barbárként kezelt habánok Erdélyben otthonra leltek egy rövid időre. Bethlen Gábor fejedelem kiváltságlevele²⁵ megváltoztatta életüket, és idegenekként lakosokká, odatartozókká váltak.

²² J. HOFFER, Rodney (2016): *Hutterites in Romania*. CreateSpace Independent Publishing Platform. 8.

²³ GERGELY Sámuel (1882): Bethlen Gábor levelei feleségéhez, Károlyi Zsuzsannához, In: *Történelmi Tár*. 5. 1. 131. Vö. DÁN Norbert (1987): *Az erdélyi szombatosok és Pécsi Simon*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 182.

²⁴ DERRIDA (2004), 17.

²⁵ JAKAB Elek (1876): Erdély és az anabaptisták a XVII-XVIII. században, In: *Keresztyény Magvető*. IX. 5–6. Vö. ÁLDÁSI Antal (1892): Az anabaptisták kiváltságlevele, Művelődéstörténeti Adatok, In: *Magyar Történelmi Tár*. 15. 367.

A fejedelemhez hasonlóan a környező falvak vezetősége támogatta az anabaptista vallás szabad gyakorlását. A befogadó közösségek otthont teremtettek a menekülteknek, házakat adományoztak nekik, és békét ígértek. A borbereki bíró és az onnan származó adószedők is az abszolút vendégszeretet mellett döntöttek, amelyet levelükben meg is fogalmaztak:

„Mi Vargyasi János a méltóságos erdélyi fejedelem Alvinc nevű várának és birtokainak ez idő szerinti gondviselője — Provisor — és ugyan mi Alvinczen és Borberekén s Fejérvármegyében lakó összes nemesek, nem különben Pap Imre, Ulajk János Vinc mezőváros előljárói — Praefecti — és Borberek Szabó Kelemen, főbírók és mindkét mezőváros többi esküdt polgárai és lakói hagyjuk emlékezetül jelen levelünk által, hogy a jelenvaló 1638-ik esztendőben június 22-én találának meg bennünket közönségesen a vinci új keresztény atyafiak, hogy a minő két rend házakat oda fel a felső várban, a kis ál-ajtó táján (értetik a vár egyik kisebb kapuja) a két város támogatásával és engedelmeiből ennek előtte építettek, és a mely pincét nem régen ugyanott mellette kősziklából kivágtak, annak felette az Alsó-Renden is Redeki István uramtól a mely házat vettek, noha azokat a megszerzés és megépítés óta mind ez ideig békével bírták; mindazáltal meggondolva mind az időnek változandó állapotját, mind az emberek halandó voltát, hogy mind magok a mi időnkben, mind utódaik a mi utánunk valók idejében azon helyeken való építésben és azok bírásában bátorságosabbak legyenek: szorgalmasan esedezve kérenek arra, hogy mint ez ideig, úgy ennek utána is a megnevezett felső-vári házaknak örökösen való bírásáról, mindkét városul őket biztosítva, adnánk róla nekik levelet, melyért ők is mindenekben hálaadó-voltokat és engedelmességüket ígérve a két városnak, arra kötelezték magokat: hogy mind békességes időben, mind pedig háborúságnak idején velünk, kiváltképpen pedig szorulásnak idején a közönséges jó dolognak, úgy mint békességünknek, fejünknek oltalmazására és megmaradásunkra, valamit feltalálhatnak és szükségesnek ismerünk lenni, vagy élés-adás, fizetés, várépítése, avagy annak minden egyéb gondviseléséhez tartozó szükséges egymás dolgoknak megszerzésére való költséget és illendő segítségeket nézi, valami ő reájuk illik: postálkodáson, fegyver fogáson, és egyéb religiok megbántódásán kívül minden teherviselést a közönséges jó dologban készek lesznek ők is velünk egyenlő akarattal hordozni.[...] Mi is azért mind nemes és köz renden levő fennevezettek megtekintvén velünk mind egy helyben és külső társaságban együtt lakásokat és szomszédságos atyafiságokat mind pedig a közigazságot: ígérjük magunkat közönségesen nekik, hogy megnevezett felső-vári házak bírásában sem magokat, sem maradékjokat meg nem háborítjuk, sem pedig egyebeknek, kiket evincálhatunk ez dologban, megháboríttatni őket nem engedjük, sőt azok szabados bírásában biztosítva, ha miben szükség idején a mi segítségünk és jó akaratunk kívántatik,

minden segítséggel és oltalommal leszünk, mind kapun, ajtókon, fa, víz, és egyéb szükséges éléseknek oda be a várba vagy onnan kihordásra velünk együtt szabados jövést-menést engedve nekik a fenn kitett föltételek megtartása mellett.”²⁶

A két említett levél egy megvert, sérült közösség képét ábrázolja, akiknek szükségük van a segítségre. A menedék kialakítása viszont hosszas folyamatot igényel. A korabeli iratokban az anabaptista közösségek leírása a sérült, száműzött nemzet toposzaként jelenik meg. A zsidó nép archetípusként újra és újra előfordul, miközben párhuzamot lehet vonni a bibliai történet és a habánok története között. A Morvaországból való kivezetéstörténet hasonló az Egyiptomot maguk mögött hagyó zsidó nép történetéhez, melynek élén Mózes áll. A hutterita vezetők, akik a népet kivezetik Morvaországból, hasonló funkciót töltenek be, mint Mózes. Erdély a bibliában említett Kánaánhoz hasonlítható ígéretföld a számukra.

Lakóhelyeikről, életmódjukról és berendezkedésükről elsőként Conrad Jacob Hildebrandt (1629–1679) teológus számolt be, aki útleírásában²⁷ kitér a habán közösségekre, akiket ámulattal ír le kitartásuk, a közösségük, összetartó erejük és mesterségük miatt. Magát a közösséget „Ecclesia pura et angelica”-nak nevezte, ezzel alátámasztva a későbbi anabaptista közösségképet, amely a hívők lelki tisztaságára, békés természetükre, anygali jellemükre utal. A kialakult anygali közösségkép mellett szorosan él a szektajelleggel telített, veszélyes és rejtélyes portré, amely érvként szolgál a környező nemzeteknek, hogy kiirtsák a hutterita testvéreket. A száműzetésről, a menekülés időszakáról, a róluk alkotott képet leginkább a habán krónika mutatja be belső nézőpontból: barbárokként kezelték őket, ördögtől valónak, miközben ők csupán hitük gyakorlására vágytak.

A belső nézőpont elengedhetetlen, ha az anabaptista közösségek ábrázolásmódjairól van szó. A habán krónika²⁸ tartalmazza közösségük legfontosabb eseményeit, útvonalaikat,

²⁶ JAKAB (1867), 9–10.

²⁷ HILTEBANDT, Conrad Jacob (1937): Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658). Leiden, E. J. Brill.

²⁸ „A közösség úgynevezett Nagy krónikája hasonlóan hányatatott! sorsra jutott: 1725-től Alvincon őrizték, onnan Havasalföldre menekítették, majd Ukrajnába került, végül 1874-ben Dél-Dakotában tűnt fel. Hosszú ideig nem tudta a külvilág, hogy hol van, rejtékhelyére 1937-ben egy német germanista bukkant rá. Amerikában manapság Amish vagy mennonita néven emlegetik őket.” WAGNER [é. n.], 5448.

fontosabb hitvezetőik cselekedeteit és tanításait. Magának a krónikának, amellet, hogy történeti és történelmi kontextusba helyezi a közösség tapasztalatait, van egy erős vallásos, teológiai vetülete is. Legfontosabb tanításaikat, vallási nézeteiket is beleírták. Az alkotásban felszólaló névtelen elbeszélő kollektív hangon szólal meg: e történet nemcsak a sajátja, hanem egy teljes közösségé és még az olvasóé is, akihez közvetlenül szól. A krónikának tanító jellege van, miközben generációs tragédiák és történetek emlékezhálózataként működik. A mártírság elengedhetetlen eleme a vallásuknak, mert idegenségüknek – és irodalmuknak – esszenciális példázataként értelmezhető: „Az aktív és passzív mártíromság tágabb értelemben vett fogalmai között az anabaptisták képesek voltak kialakítani számos teológiai metaforát és képet, amelyeket arra használtak, hogy megmagyarázzák és szemléltessék a fájdalom folyamatát.”²⁹ Ezek a metaforák újra és újra előjönnek a krónikán belül, az idegenség toposzaként.

A mártírtörténetekre³⁰ való emlékezés a krónika középpontjába helyezhető. Nem csupán a prófétai szerepkört betöltő vezetőikről emlékeznek meg, hanem a mindennapi ember által átélt vértanúságról is, amely a kollektív tanúskodás jelképévé válik. Ezek a történetek tartották életben a közösséget és motiválták arra őket, hogy egyek maradjanak, akár Isten választott népe. A szenvedés, amit átéltek, nem volt mindennapi, hitvallásukért keményen megfizettek:

„A fentiekben már említettük, hogy az 1621-es év sok nyomorúsággal kezdődött. A katonák által elkövetett rablások, fosztogatások és a házak gyújtogatása a következő évben is folytatódott. Összesítve egy nagyon félelmetes, nyomorúságos időszak volt. Lehetetlen leírni vagy elmesélni az összes embertelen kegyetlenséget, amelyekkel minket és másokat is sújtottak ebben az istentelen, átkozott és ördögi háborúban a spanyolok, vallonok, lengyelek és a német birodalmi erők által. El sem tudom mondani, hogy mennyi szörnyű tettet követtek el sok jámbor és becsületes nővérrel szemben, akik szerették a józanságot és a tisztaságot ifjúságuktól fogva, és igen, gyermekeken – fiúkon és lányokon egyaránt – is elkövették. Családanyákat és

²⁹ “Even within the broad headings of passive and active martyrdom, Anabaptists were able to develop a number of theological metaphors and images which they used to explain the process of suffering” [a szerző saját fordítása]. GASDIA, Russel (2012): *The Sheep and the Soldier: Theological Conceptions of Martyrdom in Sixteenth-Century Anabaptism*. American University, 4.

³⁰ Részletesebben lásd: R. ESTEP, William (1996): *The Anabaptist Story: An Introduction to Sixteenth-Century Anabaptism*. Cambridge, Wm. B. Eerdmans Publishing.

halálos ágyon fekvő anyákat, valamint szüzeket is a legfelháborítóbban támadtak meg. A férfiakat izzó vasakkal égették, és a lábukat addig tartották a tűzben, amíg a lábujjaik le nem égtek; Sebeket vágak testükön, amelyekre port öntöttek, majd meggyújtották. Az ujjakat, ujjperceiket, füleiket levágták, és szemeiket könyörtelen kínzással kivájták. A férfiakat ugyanakkor felakasztották, akár a tolvajokat. Ilyenfajta ördögi, brutális és kegyetlen istentelenségeket követtek el, amelyeknek felét sem merem leírni. Az ilyen tetteket nyíltan követték el császári katonák, akik abban hittek, hogy ők a legjobb keresztények. Lehetetlen lenne annak, aki nem látta és nem volt tanúja ennek, elhinnie, hogy emberi lény képes ilyenre, ahogy ezek a démonoktól megszállt emberek tették. Nem lett volna csoda, ha az ég elszápadt volna, a föld megremegett volna, és minden elem vele együtt. Sőt az ember azt feltételezné, hogy az ördög maga is megremegett volna. (...)”³¹

A megrepesztettség, a félelem és terror érzése tükröződik a szövegben. Ez a kollektív (tragikus) tapasztalat megpecsételte a habánok életét. A tragikus jelleg ellenére is egybekovácsolta a népet, amely küzdelmek között kellett rátaláljon az otthonra. Az

³¹ “It was stated above that the year 1621 began with much tribulation. The robbing, plundering, and burning of houses carried on by the soldiers continued throughout this and the following year. Altogether it was a very fearsome, miserable and evil time. It is impossible to write or tell of all the great and inhuman cruelties which were inflicted upon us and others in this godless, accursed and devilish war at the hands of the Spanish, Walloon, Polish and German Imperial forces. I cannot tell what awful devilish things were perpetrated on many good pious, and honorable sisters who had loved sobriety and purity from their youth, yea, on children, both boys and girls. Women with child and mothers on their deathbed as well as virgins were most outrageously attacked. The men were burned with glowing irons and red-hot pans; their feet were held in the fire until their toes were burned off; wounds were cut, into which powder was poured and set afire; fingers and ears were cut off, eyes forced out by inhuman torture; men were hung up by the neck like thieves; all sorts of such diabolical brutality and unheard of godlessness were committed, half the shame of which is not be written. Such things were openly practiced by the imperial soldiers who believed themselves to be the best of Christians. It would be impossible for one who had not himself seen and witnessed it to believe that a human being could conduct himself as did these demon possessed men. It would have been no wonder had the heavens turned pale, the earth shaken and all the elements trembled; yea, one would suppose that the devil himself would have been more fearful of the might, power, glory and majesty of God than these shameless men. May God lead them to realize it, to whom and to whose righteous judgment we commit everything.” [A habán krónika II. kötetének 262. oldala alapján fordította a szerző angol nyelvre.]. J. HOFFER (2016), 2.

anabaptisták az eszményített közösség szerepét töltik be, akik kiszolgáltatottságuk ellenére is képviselik azokat az értékeket, amelyek meghatározzák őket. Külön-külön minden mártírtörténetük egy leképezett *imitatio Christi*: Jézushoz hasonlóan megjárják a fájdalmak fájdalmát, és feláldozzák magukat a közösségükért. Levadászták őket, máglyahalált haltak, majd elhagyták otthonukat – hónapokig bujkálva élelem és víz nélkül – egy új otthon reményében.

Az emlékezet szorosan összefügg az idegenség tapasztalatával. Az elmondhatatlan emlékképek visszhangoznak a fenti szövegben és kapcsolatot teremtenek a régmúlt eseményeivel, amelyek nem a feledésbe merültek, hanem sőt erőteljesen jelen vannak és élnek, de a nyelv nem elegendő ezeknek a történeteknek az artikulálására. A krónikában felidézett események, történetek mozaikszerűen állnak össze egy kerek egészszé, és ezeknek a leírása annak a felismerése lehet, hogy a múltban felhalmozott tapasztalatok kollektív jellegűek. A krónika egy megszenvedett közösség hangjaként artikulálódik.

Az idegen mivoltuk viszont Erdélyben sem tűnik el egészen. Már említve volt, hogy Bethlen Gábor levele privilegizált pozícióba helyezte az anabaptistákat, legalábbis ezt gondolnánk. Annak ellenére, hogy a fejedelem levelében az abszolút vendégszeretetre utal, a habán visszaemlékezések között találunk olyan részleteket, amelyek arra utalnak, hogy nem mindenki osztozott a fejedelem kívánságában és vendégszeretetében. A következő részlet is azt a gondolatot szemlélteti, amely e tanulmány címére is utal, hisz ők az otthonosság és idegenség szférái között léteznek:

„1659 folyamán Rákóczi fejedelem háborút indított a magyarországi ellenségei, illetve az Erdélybe betörő törökök és tatárok ellen. A törökök segítségével Barcagoss megpróbálta erőszakkal elvenni Rákóczi fejedelmi porízióját, így az ország nagy veszélyben volt. [...] Mindeközben az alvinci közösséget ismét megtámadták a magyar katonák. Kifosztották és kirabolták a habán telepet. Tíz lovat elvittek, a gabonát meg a szénát takarmányként felhasználták. Bár számos testvér maradt a helyszínen, egyiküknek sem esett bántódása. A többiek mind elmenekültek a várba. A testvéreknek ötszáz tallérnyi adót kellett fizetniük.”³²

³² HUTTERIAN Brethren (szerk.) (1987): *The Chronicle of the Hutterian Brethren, I.* New York, Plough Pub House. 768: “During the year [1659], Prince Rákóczi made war on his enemies in Hungary as well as on Turks and Tatars who invaded Transylvania. With the help of the Turks, Barcagoss was trying to seize the principality from Prince Rákóczi by force, and the

Az előbbi részlethez képest itt azzal szembesül az olvasó, hogy azok a magyarok is idegenekként tekintenek rájuk, akiknek vagyona hozzájuk tartozik. Az „ismét” határozószó erőteljesen rámutat a kirablások repetitív jellegére, a megfosztás ismétlődésére. Hogy is lehetne otthon egy olyan hely, ahol a befogadók folytonos terror alatt tartják vendégeiket? A szabályok és keretek közé zárt habán közösség története jelzi, hogy a vendégszeretet egyenlő tud lenni az ellenségeskedéssel. A kettős háborús helyzet, az ország veszélyeztetettségi helyzete és a habán közösségek terrorizálása kapcsolatban állnak. Az anabaptisták belső szempontjából tekintve az események akár új fényt vethetnek nem csupán a derridai vendégszeretet fogalmi rendszerére, hanem magára a magyarországi történelmi eseményekre, személyekre, és új fényben láttatja őket. Amíg Bethlen Gábor fejedelem képét a megmentő, befogadó vezetőkép övezi, addig Rákóczi képéről már egy sokkal távolságtartóbb, idegenebb bemutatást láthat az olvasó. A vendégszeretet nem végérvényes, hisz kénytelenek lesznek elhagyni Magyarországot is.

A nomád életmód egy töredezett szubjektumot, közösséget eredményez, aki/akik politikai, társadalmi, pszichológiai szempontból sem felel/nek meg a normatív (avagy az otthont adó ország vagy közösség) rendszer(é)nek.³³ Maga a nomád kifejezés a szubjektumot idegenként határozza meg. Az anabaptisták esetében a nomád lét valójában a saját közösségükre való rámutatás: a kollektív szubjektum szintén idegen:

„A Vallásháború 1648-ban ért véget, de Kelet-Európában, ahol Lengyelország, Oroszország, Svédország, Brandenburg, Dánia – sőt 1657-ben még Erdély is – küzdöttek a hatalomért, ezért alig volt békés időszak.[...] 1700 után a központosító birodalom hatalmi nyomása egyre hatékonyabbá vált, miközben a jezsuiták féltékenyek voltak arra, hogy minden nem szövetséges vallási csoportot kiirtanak. 1759 és 1767 között a kíméletlen üldözés elpusztította a Magyarországon megmaradt néhány hutterita közösséget, az erdélyieket pedig maroknyi emberre csökkentette, akik nem voltak hajlandóak

country was in extreme danger. [...] Meanwhile the community at Alwintz was attacked yet again by Hungarian soldiers and robbed and plundered. Ten horses were taken and the grain and hay used up as fodder. Although several brothers remained at the place, not one of them was harmed; the others had all fled to the castle. The brothers had to pay five hundred imperial talers in taxes”.

³³ RÁKAI Orsolya (2015): Korporális narratológia és idegenség: egy kontextuális narratológia továbbgondolása, In: *Irodalomismeret*. 1. 38.

engedni a zsarnokságnak. A hutteriták ennek következtében ismét egy maréknyi mozgásban lévő néppé váltak, akik sok szenvedéssel vándoroltak Waláchiába, majd Ukrajnába, és – hogy befejezzük történetünket – az 1870-es években Észak-Amerikába.”³⁴

Az idegenség új fogalmi rendszerbe helyezi önmagát: a többszörös idegenség többszörös otthonokat teremt, miközben a befogadó nép által a *Másikként* van meghatározva. Az anabaptista krónikák egyszerre nagyon humorosak és végtelenül tragikusak, hisz a szenvedés átítatja a papírlapokat. Külön az a kérdés is felvetődik, hogy Észak-Amerikában végül megtalálják-e a helyüket? Az új világ valóban tartogat-e számukra újat, otthont? Vagy ez is csupán egy illúzió? Sokszor utaltam arra, hogy a közösség története a zsidó nép bibliai sorstörténetével hozható párhuzamba. Káinhoz hasonlóan a habán is jelet visel, amit minden útján magával cipel. Viszont amíg Káint a testvérgyilkosságért elkövetett bűnéért jelölik meg, addig a habán közösség az idegenségét viseli homlokán. A krónika narrátora és történetei alapján a habán vallású egyén jelképezi az idegenség metaforáját.

A habánok történetei nem csak a teológia, történelem szempontjából értékesek. Az irodalom perspektívát nyit egy idegen által értelmezett otthonképre. A Derrida-féle idegenség és vendégszeretet etikai és filozófiai értelmezésén keresztül, egész a külső és belső nézőpontok váltakozásáig, egy olyan sajátos világkép és történelemábrázolás látható, amely egyedinek tekinthető. Az anabaptista közösség történelme mutatja be azt, hogy az idegenség mint fogalom nem egy természetes konstrukció, hisz egy közösséget a külső vagy hatalmi pozícióban levő állam tesz idegenné, azáltal, hogy életformájuk, nyelvük nem illeszkedik a többségben levő etnikum normáihoz. Derrida szerint egy közösség etikai mércéjét képviseli az, ha feltétel nélkül be tudja fogadni az idegent, viszont a

³⁴ HUTTERIAN Brethren (szerk.) (1987): *The Chronicle of the Hutterian Brethren, I.* New York, Plough Pub House. 804: “The Thirty Years War was brought to an end in 1648, but there was scarcely any interval of peace in Eastern Europe where Poland, Russia, Sweden, Brandenburg, Denmark – and even Transylvania in 1657 – struggled for aggrandizement. [...] After 1700, pressure from a centralizing imperial power became increasingly effective, while the Jesuits were jealous to eradicate any non-aligned religious group. Between 1759 and 1767, ruthless persecution suppressed the few Hutterian communities left in Hungary and reduced those in Transylvania to a handful of people who refused to give in. The Hutterites, consequently, again became a remnant, a people on the move, migrating with much suffering to Walachia, then to the Ukraine, and – to complete our story – in the 1870s, to North America.”

történelem azt mutatja, hogy politikai és etikai értelemben is kudarcot vallottak a nemzetek, mivel a különböző etnikumú társadalmak nem voltak képesek befogadni az anabaptistákat, hanem üldözték őket. Tehát, derridai értelemben a korabeli társadalom nem állt készen az idegen másságának befogadására. A hutteriták a hatalom által lettek idegenekké, melynek értelmében az idegenség egy politikai konstrukció – ezt jól végig lehet követni az emlékiratokban is, amelyek egyenként az idegenség köré szerveződnek. Ezáltal a derridai vendégjog fogalma, Magyarországon is, a megtagadást tükrözi, amely egy etikai kudarc példaként is értelmezhető. Az anabaptisták a kirekesztettségből, a vendégjogtól való elzártaságból építenek egy olyan identitást, amelynek szerves részeként működik az idegenség. A krónika új vetületét mutatja be nem csupán a közösségeiknek az idegenségképére, a működésére és történelmére, hanem az erdélyi 17. századi lét nehézségeit, politikai rendszerét és kulturális sajátosságait is, miközben a levelezések, a fennmaradt emlékiratok kiemelik a közösség legfontosabb elveit. Krónikájukban olvasóként mi is kicsit idegenekké válunk, akik szintén keresik az otthon reprezentációját a sorok mögött.

Felhasznált irodalom:

- ÁLDÁSI Antal (1892): Az anabaptisták kiváltságlevele, Művelődéstörténeti Adatok, In: *Magyar Történelmi Tár*. 15. 367.
- BÁLINT Emese (2018): Az alvinci hutteriták innovációs stratégiái a vallási üldözések korában, In: Kolombán Vilmos (szerk.): *A reformáció öröksége: egyháztörténeti tanulmányok*. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. 338–353.
- BERIT, Jany (2018): Searching for Harmonia. «Der abenteuerliche Simplicissimus» and Hungarian Anabaptists, In: *Studia Theodisca*. 27–48.
- DÁN Norbert (1987): *Az erdélyi szombatosok és Pécsi Simon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DERRIDA, Jacques (2004): Az Idegen kérdése: az Idegentől jött, In: Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, Csokonai. 11–29.
- GASDIA, Russel (2012): *The Sheep and the Soldier: Theological Conceptions of Martyrdom in Sixteenth-Century Anabaptism*. American University.
- GERGELY Sámuel (1882): Bethlen Gábor levelei feleségéhez Károlyi Zsuzsannához, In: *Történelmi Tár*. 5. 1. 131.
- GUDOR Kund Botond (2023): A vallási türelmességtől a gazdasági érdekig, In: *Theológiai Szemle*. 139–150.

- GULYÁS Éva (2016): A migráció és az idegenellenesség fokozatai – egy xenofóbia-skála lehetősége, In: *Acta Humana*. 33–47.
- HERSHBERGER, Guy F. (szerk.) (1957): *The Recovery of the Anabaptist Vision*. Pennsylvania, Herald Press Scottdale.
- HILTEBANDT, Conrad Jacob (1937): Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658). Leiden, E. J. Brill.
- HUTTERIAN Brethren (szerk.) (1987): *The Chronicle of the Hutterian Brethren, I*. New York, Plough Pub House.
- J. HOFFER, Rodney (2016): *Hutterites in Romania*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- JAKAB Elek (1876): Erdély és az anabaptisták a XVII-XVIII században, In: *Keresztény Magvető*. IX. 5–6.
- KULCSÁR Tibor (2007): A reformáció harmadik ágának magyarországi megjelenése és hatásai, In: *Honismeret*. 8–14. Internetes hozzáférés: Honismeret 45. évf. 6. sz. (2017. december) (oszk.hu) (utolsó megtekintés dátuma: 2024.04.04.).
- MCGRATH, Alister E. (1995): *Bevezetés a keresztény teológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- NYIRŐ Miklós (2005): Az Idegen – Variációk Simmeltől Derridáig, In: *Szemle*. 272–277.
- RÁKAI Orsolya (2015): Korporális narratológia és idegenség: egy kontextuális narratológia továbbgondolása, In: *Irodalomismeret*. 1. 30–39.
- WAGNER István [é. n.]: *A titokzatos habánok nyomában*. Internetes hozzáférés: belivek_2-56.indd (nemzetisegek.hu) (utolsó megtekintés dátuma: 2024.04.05.).